

**ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ ЧЕТ ТИЛДИН ГРАММАТИКАСЫН ОКУТУУДА
ЭНЕ ТИЛИНИН МААНИСИ ЖӨНҮНДӨ**

Макалада орто мектептерде чет тилин окутууда эне тилинин мааниси көрсөтүлүп грамматикалык материалдарды түшүндүрүүдөгү ролу каралган.

Тилдин «грамматикасы» деп тексттердин, сөздөрдүн, синтагмалардын жана сүйлөмдөрдүн уюшулушунун синтаксистик мыйзам ченемдүүлүктөрү эсептелет жана сөздөрдү, формаларды түзүү эрежелери да грамматикага кирет. Грамматика эң маанилүү практикалык мааниге ээ, анткени, анын жардамы менен жазуу жана оозеки пикир алышуу машыгуулары түзүлөт.

Чет тилдерди окутуунун тарыхы көрсөткөндөй, тилдин грамматикасына болгон мамиле окутуунун өзгөчөлүгүн жана методдорун, принциптерин жана ыкмаларын аныктайт. Биринде грамматикалык теорияга көбүрөк көңүл бөлүнсө, экинчисинде ал өтө деле маанилүү эмес, (түз жана кыйыр методдор).

Коммуникативдик-функционалдык мамиле кылууда да ушуга окшош көрүнүштөр орун алган. Биринчисинде, грамматикага атайын көңүл бөлүнүп, атайын окутуу деле жүргүзүлгөн эмес жана грамматикалык компетенция өзүнөн өзү эле түзүлөт деген көз караш басымдуулук кылган. Ал эми буга карама-каршы көз караш боюнча, биринчи чет тилин окутууда бекем грамматикалык база түзүлүшү керек болчу. Биринчи түрдөгү мамиле кылууда кептик бат болушуна басым жасалса, экинчисинде болсо анын тактыгына жана тууралыгына көңүл бөлүнгөн.

Окутуунун ыкмаларын тандоо грамматикалык кубулуштун мүнөзүнө жараша болот. Мисалы, татаал конструкцияларды өткөндө же форма менен функциянын карым-катнашы өтө түшүнүктүү болбосо, анда бул учурда теорияга таянып, ошол грамматикалык кубулуштун формалдык өзгөчөлүктөрүн жана коммуникативдик өзгөчөлүгүн түшүндүрүү зарыл жана маанилүү. Бул учурда, б.а., түшүндүрүү окуучулардын эне тилинде жүргүзүлөт. Ал эми эң жөнөкөй конструкцияларды үйрөтүүдө анын кажети жок. Бул жерде көнүгүүлөрдүн жардамы менен эле грамматикалык форманын маанисин жана анын пикир алышуудагы колдонулушун эне тилин колдонбостон эле ишке ашырып алса болот.

Эми грамматикалык материалдын үстүндө иштөөнүн негизги этаптарына токтоло кетсек:

1. Грамматиканы окутуу үчүн алынган материал эч кандай жасалма кырдаалга эмес, анын тилдеги табигый колдонулушун көрсөтүп турушу керек.

2. Окуу материалында сөзсүз түрдө формалдык, семантикалык жана функционалдык аспектилерди так бөлүп көрсөтүү керек, анткени, анын жардамы менен окуучулар белгилүү бир контексттерде алардын ортосундагы байланышты түзүшөт.

3. Грамматикалык материалды жаңы контексттерде бышыктоо максатында, аны жетиштүү (өтө көп эмес) көлөмдө берүү жөнүндө.

4. Жаңы грамматикалык материалды киргизүү үчүн мурда өтүлгөн, окуучуларга тааныш болгон материалга таянуу керек же болбосо таяныч катары иллюстративдик көргөзмө схемаларды жана таблицаларды пайдалануу керек.

5. Эрежелер жана түшүндүрмөлөр так, кыска жана жөнөкөй болуп, грамматикалык материалдын спецификасын адекваттуу көрсөтүшү керек.

6. Грамматикалык кубулушту бышыктоо катарында пикир алышуунун ар кандай формалары колдонулушу керек, ошондой эле жуптук жана группалык иштерди жүргүзүү керек.

Жаңы грамматикалык материал менен иштөөнүн негизги этаптарына төмөндөгүлөр кирет: тааныштыруу, биринчи бышыктоо, оозеки жана жазуу пикир алышуусунда грамматикалык материалды колдонуу машыгуусун өнүктүрүү. Тааныштыруу өз ичине грамматикалык жаңы материалга киришүүнү жана аны түшүндүрүүнү камтыйт. Жаңы

грамматикалык материалга киришүүдө доскага жазылган өтө татаал эмес контексттин жазуусу колдонулушу мүмкүн же грамматикалык кубулушту текстте демонстрацияласа болот, ошондой эле сүрөттөрдүн, схемалардын жана таблицалардын жардамы менен да жүргүзсө болот. Көбүнчө бул ыкмалар бири - биринен ажыратылган түрдө эмес, биргелешип колдонулат. Ал эми грамматикалык кубулушту түшүндүрүү деген бул анын формалдык белгилерин ачуу, семантикалык өзгөчөлүктөрүн түшүндүрүү, кептик контекстте анын функциясын түшүндүрүү жана биринчи бышыктоону жүргүзүү керек дегенди билдирет. Түшүндүрүү окуучуларды жаңы грамматикалык кубулушту кабыл алууга даярдоодон башталат жана ал процесс учурунда мугалим окуучуларга белгилүү болгон темаларды эсине салып, ошол материалды таяныч катары колдонот. Мисалы, Present Progressive темасын түшүндүрүүдөн мурун “To be” этишинин жакталышын кайталоо же аны Present Simple чагынын колдонулушу менен салыштыруу керек. Андан соң контексттен жаңы грамматикалык кубулуштун формасын, маанисин жана колдонулуш өзгөчөлүктөрүн ачуу үчүн ошол жаңы материалды бөлүп кароо зарыл. Түшүндүрүү этабы жалпылоочу эрежени түзүү менен аяктайт. Эгерде, жалпы эрежеден четтөөлөр жок болсо, анда жогорку класстын окуучулары өз алдынча деле эрежени түшүнө алышат. Андан соң бышыктоонун ар кандай түрлөрү колдонулат.

Мектептерде жаңы грамматикалык материалды түшүндүрүү үчүн **индукция** жана **дедукция** ыкмалары колдонулат. Логикада индукция деген ой корутундусунун бир формасы, ал дүйнө таануунун жекеден жалпыга жылуусун мүнөздөйт. Ал эми чет тилдерди окутуунун методикасында индукциянын өзгөчөлүгүн грамматикалык кубулуштун графикалык текстте, оозеки кепке, атайын тандалган мисалдарда түшүндүрүлгөнү, андан кийин эреже катары жалпыланганы түзөт.

Дедукция болсо, бул - дүйнө таануунун жалпыдан жекеге өтүшү, б.а., грамматикалык кубулуштун формасын, маанисин жана функциясын жалпылоочу, түшүндүрүүчү эрежелерден ал кубулушту көнүгүүлөрдөн жана контексттен байкоого өтүү дегенди түшүндүрөт.

Дедукция жана индукция бири-бирин кошумчалап да турушу мүмкүн, алар белгилүү денгээлде оң да, терс да жактарга ээ. Индукциянын төмөндөгүдөй жетишкендиктери бар:

- материал тилдик контекстте түшүндүрүлгөндүктөн ал көрсөтмөлүү болот.
- индукция окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт, анткени ал окуучулардын кунт коюусун, байкоосун жана активдүүлүгүн талап кылат.
- ошол грамматикалык кубулушту бат эстеп калуусуна өбөлгө болот, анткени окуучулар контекстти байкап отуруп, өз алдынча эле эреже чыгарышат. Демек, тааныштыруу этабында эле биринчи бышыктоо иштери жүрүп турат.

Дедукциянын жакшы жактары төмөндөгүлөр:

- Бул ыкмада түшүндүрүүгө азыраак убакыт талап кылынат жана бышыктоого жана көнүгүү аткарууга көбүрөөк убакыт калат.
- Мугалимге кыйынчылыкты алдын алууга жардам берет жана негизги каталардан сактоого түрткү болот.
- Сабакты пландаштыруунун тактыгына жардам берет.
- Кошумча маалымат берүүчү материалдар менен иштөөнү үйрөтөт.

Ошентип, түшүндүрүүнүн бул же тигил ыкмасын колдонуу бир нече факторлорго көз каранды:

1. Грамматикалык кубулуштун өзгөчөлүгүнө көз каранды. Кээ бир грамматикалык конструкцияларды жалпылоо татаал, ошол себептен алар лексикалык бирдиктер катары түшүндүрүлөт. Грамматиканы үйрөтүүнүн бул жолу «лексикалык подход» деген термин менен белгиленет. Бул подходдо грамматикалык курал системадан тышкары, өзүнчө сөз же түрмөк катары берилет. Грамматиканын лексикалык түшүндүрүлүшү баштапкы этаптарда колдонулат (II-III класстарда) жана жалпы эрежеге баш ийбеген четтетүүлөрдү түшүндүрүүдө колдонулат. Мындай лексикалык подходдо индукция ыкмасы

пайдаланылат. Ошондой эле, грамматикалык кубулуштун формасы жөнөкөй, татаал эмес жана контекстте байкоого мүмкүн болгондо да индукция колдонулат.

2. Чет тилиндеги грамматикалык кубулуштун эне тилинде аналогиясынын болушу же болбошу. Окшоштук бар жерлерде индукция колдонулат, ал эми аналогия жок жерлерде дедукция колдонулат.

3. Окуучулардын тилдик даярдыгы жана алардын кептик тажрыйбасы. Окуучулар мурда билимдерине таянып, жаңы грамматикалык кубулуштун өзгөчөлүктөрүн оңой эле бөлүп карай алышат. Бул учурда дедукция жана индукция бири-бирине таасир этип колдонулушу мүмкүн. Мисалы, формалдык жана семантикалык аспектилери индуктивдүү түрдө түшүндүрүлөт, ал эми көбүрөк байкоону талап кылган функционалдык аспектиси дедуктивдүү түрдө түшүндүрүлөт.

4. Грамматикалык материалдын дайындамасына жараша продуктивдүү грамматика көбүнчө индуктивдүү окутулат, оозеки ситуативдик шартталган пикир алышууда.

Жогоруда айтылгандай, төмөнкү класстарда грамматиканы окутуу индуктивдүү негизде, имитацияга таянуунун негизинде жүргүзүлөт. Экинчи класста кептик грамматикалык аспектинин окутуу боюнча максаттуу иш жүргүзүлбөйт. Окуучу грамматикалык кубулушту кептик үлгүдөн үйрөнөт. Ал үлгүнү окуучуга мугалим берет же китепте берилет. Окуучулар өздөрү айткан нерселерди түшүнүшү окуу процессинен алынып салынбайт. III - IV класстарда оозеки жана жазуу кебинде кечке бир эле кубулушту колдоно берген тажрыйбаны эске алып, мугалим ошол фактыларды парадигма түрүндө жалпылап жана системалаштырса болот. Чет тилдерди окутуунун баштапкы этаптарында грамматикалык терминологияны колдонууга кеңеш берилбейт жана материалды жалпылап бышыктоодо оюндарды колдонуу абзел. Ал эми жогорку этаптарда болсо окуучулар өз алдынча иштөөгө көбүрөк өтүшү керек. Мугалим түшүндүргөн материалды өздөрү практикалык түрдө бышыктоосу керек.

Грамматиканы түшүндүрүүдө таблица жана схемалардын мааниси зор. Алар окуучуларга грамматикалык кубулушту жакшырак түшүнүүгө жардам берет. Бирок ошентсе да алар грамматиканы түшүндүрүүдө жардамчы гана курал болуп саналышат, анткени, бардык эле грамматикалык кубулуштарды схемалуу түрдө көргөзүү мүмкүн эмес. Ошондой эле алар бышыкталчу материал жөнүндө толук түшүнүк беришпейт, анткени, таблица - схемалар грамматикалык конструкциялардын формалдык гана өзгөчөлүгүн көргөзүшөт жана алардын функционалдык өзгөчөлүктөрүн көрсөтө албайт.

Ал эми ушул грамматикалык кубулуштарды жана конструкцияларды түшүндүрүүдө эне тилинин колдонулушу кандай деген суроого төмөнкүчө жооп берүүгө болот. Грамматиканы индуктивдүү түшүндүргөндө эне тили колдонулбайт, ал эми аларды дедуктивдүү түшүндүргөндө чет тил мугалимдери эне тилинин жардамына кайрылышат. Ал эми индукция жана дедукция жөнүндө биз жогоруда сөз кылдык. Окуу процессинде, өзгөчө чет тилинин грамматикасын үйрөтүүдө эне тилинин кереги такыр жок же ансыз такыр эле грамматиканы түшүндүрүү мүмкүн эмес деп айтуу кыйын. Алар көбүнчө бири - бири менен байланышта. Ошондой эле грамматикалык конструкцияларды жана кубулуштарды үйрөтүүдө окуучулардын эне тилин колдонуусу ошол материалдын өзгөчөлүгүнө, окуучулардын тилдик даярдыгына жана буга чейинки тажрыйбасына, мугалимдин методикасына жана башка ушул сыяктуу факторлорго жараша болот. Ошентип, грамматиканы үйрөтүүдө эне тилин колдонуу зарыл болсо, аны колдонуш керек, ал эми зарылчылыгы жок болсо, анда эне тилин колдонбостон эле сабакты өткөрсө болот.

Адабияттар

1. N,Pollan J.Greative Question,-Longman, 1995: Ur Penny, Five-Minute Activities-Cambridge, 1993.

2. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку в средней школе. –М.: Просвещение, 1998.

3. Michael Crawford. Adding Variety to Word Recognition Exercises. FORUM 1999. Volume 37.
4. M. R. Talebinezhad. Effective Question. FORUM (journal) 1996. Volume 34.
5. Иностранный язык в школе. -1992, № 5.
6. Bright Ideas. Book 2. 1985 by the National Council of Teaching of English.
7. Гез Н.И., Гальский Н.Д. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. –М., 1994.
8. Мезенин С.М., Денисова Л.Г. Грамматика в курсе интенсивного обучения английскому языку в старших классах в средней школе // ИЯШ, 1992, № 1.
9. Цетлин В.С. Как обучить грамматически правильной речи. // ИЯШ, 1998, № 1.